

NÉMETH ZOLTÁN

A katasztrofális félreértelmezés mint ironia

Fredric Jameson: *A posztmodern,
avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*

Bár a szerző *Előszavában* azt írja, „[a]kárhogy is, ez a kötet nem a »posztmodern« áttekintő leírása, nem is bevezetés a posztmodernbe (feltételezve, hogy ilyen egyáltalán lehetséges); a bemutatott szövegek nem jellemzői a posztmodernnek, és nem példák rá, nem főbb ismérveinek »illusztrációi«” (17.), könyve azon – a posztmodern tárgyaló – szakirodalom megkerülhetetlen alkotásai közé tartozik, amelyek ma már klasszikusnak számítanak.* A posztmodern könyvtárnyi szakirodalmának ismeretében ez a tény feltétlen elismerést jelent, annál is inkább, mert Jameson nem helyezhető azonos platformra az olyan típusú „posztmodern pápákkal”, mint például Ihab Hassan, Jean Baudrillard, Paul Virillio, Jacques Derrida vagy a Gilles Deleuze – Félix Guattari szerzőpáros, akik maguk is posztmodern figurák, teoretikusai és egyúttal belső alakítói a fogalomnak (a fogalom használati körének). Erre a tényre a saját kötetéhez fűzött majdnem másfélszáz oldalas, *Másodlagos kifejtések* címet viselő kommentárjában, kommentárjaiban maga a szerző is utal, amikor is erőteljesen utasítja el magától azt a vélekedést, miszerint „posztmodernista”-ként lenne azonosítható. Ahogy írja, hasonló eset a posztmodernről írott könyve előtt is történt már velem, csak éppen nem a posztmodern, hanem a strukturalizmus kapcsán: „Hadd tegyek egy személyes megjegyzést: előfordult már velem, hogy különös és komikus módon azonosítottak tanulmányom tárgyával: évekkel ezelőtt megjelent egy könyvem a strukturalizmusról, utána pedig több levelet is kaptam. Akadt köztük olyan, amelyik a strukturalizmus »legjelesebb« szószólójaként emlegetett, meg olyan is, amely a mozgalom »kiváló« kritikusaként és ellenzőjeként szólított meg. Valójában egyik sem voltam, de arra a következtetésre kell jutnom, hogy minden bizonnyal viszonylag bonyolult és szokatlan módon »nem voltam egyik sem«, olyannyira, hogy ezt az olvasók nehezen értették meg.” (305.)

Hasonló a helyzet Jameson és a posztmodern viszonyával is. Jameson ugyanis ebben a könyvében is többször hangsúlyozza, hogy baloldalról, tehát mintegy „kívülről” vizsgálja a posztmodern kései kapitalizmus jellegzetességeit, másrészt azonban észrevételei a posztmodern kor és a kései kapitalizmus jellemző meghatározásaiként vonultak be a köztudatba. Vagyis megint csak egyszerre kerül(het) a posztmodern bírálójának és egyúttal jelentős teoretikusának helyébe.

---

* Fredric JAMESON: *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*. Ford.: Dudik Annamária Éva. Bp.: Noran Libro, 2010. Erdei Palma fordításában a könyv négy fejezete már megjelent magyarul (Bp.: József Műhely Kiadó, 1998).

Linda Hutcheon *The Politics of Postmodernism* című könyvében neomarxistaként utal Jamesonra, mint aki negatív politikai terminusokkal közelít a posztmodern kérdéséhez. Ennél tömörebb meghatározását mi sem adhatjuk a szerzőnek. A kortárs – az utóbbi 20 évre gondolok – magyar irodalmi és irodalomelméleti gondolkodás felől fölöttébb furcsának, szinte hihetetlennek tűnik az a politikai kérdésfelvetés, ahonnan Jameson tárgyához, a posztmodernhez közelít. Jameson könyvének minden bizonnyal „legerőteljesebben” hivatkozott szerzője, kiindulópontja Marx és munkássága, a „termék” és az „áru” fogalma: „a posztmodern kultúrában a »kultúra« maga is saját jogon termékké vált; a piac saját maga helyettesítője lett, emellett teljes mértékben árucikk is, ugyanannyira, mint bármi, amit magában foglal [...] A posztmodernizmus a puszta árucikké válás folyamatának fogyasztása.” (10.) Ezt a folyamatot Jameson az 1950-es évek végétől eredezteti: „a posztmodernizmus vagy kései kapitalizmus gazdasági előkészítése az 1950-es években kezdődött, miután megszűnt a fogyasztói javak és alkatrészek háború utáni hiánya, és kísérletezni lehetett az új termékekkel és új technológiákkal (nem utolsó sorban a média technológiájával).” (20.) Jameson a lehető legszorosabb kapcsolatban tárgyalja a posztmodernnt a gazdaság és a politika kérdéseivel, amikor azt állítja, hogy „a kultúrában tapasztalható posztmodernizmusról kialakított minden álláspont – legyen az apológia vagy stigmatizálás – egyszerre és ugyanakkor, *szükségyszerűen* bűjtatott vagy egyértelmű politikai állásfoglalás is napjaink multinacionális kapitalizmusának természetéről.” (25.)

Napjaink magyar irodalomelméletében ennyire politikus megközelítésekkel, értelmezésekkel keresve sem találkozhatunk. Ebben az esetben nem csupán arról az – ideológiát érintő – felismerésről van szó, amely a kortárs magyar irodalomelméletben is talán egyre fontosabb tényezővé válik, s amelyet Jameson így fogalmaz meg az *Utópizmus az utópia vége után* című fejezetben: „Elég világosnak tűnik, hogy az ilyen utópizmus egyben ideológia – többek között esztétikai ideológia – is; ám egy olyan korban, amikor legalább annyiban mindannyian egyetértünk, hogy *minden* egyben ideológia is, sőt mi több: hogy az ideológián kívül semmi sem létezik, ez sem tűnik túlzottan káros beismerésnek.” (187.) Hanem Jameson egyenesen politikai típusú állásfoglalást vár el a művésztől az előző mondatra következő kijelentése által: „Ugyanakkor korunkban, amikor a hivatalos politikai szféra támasztotta igények rendkívül gyengék, és amikor a régebbi típusú politikai álláspontok vállalása minden jel szerint széles körű szégyenkezést vált ki, azt is meg kell jegyezni, hogy manapság mindenhol – nem utolsósorban a képzőművészek és az írók körében – látható valami, amit egy el nem ismert »Utópia Pártnak« lehetne nevezni: földalatti mozgalom ez, amelynek taglétszámát nehéz meghatározni, programját nem hozták nyilvánosságra, talán meg sem fogalmazták, létéről az állampolgárok többsége és a hatóság nem tud, ám tagjai mintha titkos szabadkőműves jelek segítségével felismernék egymást.” (187.)

Az csak természetes, hogy egy ilyen típusú gondolkodás számára, amely irodalom/művészet és gazdaság/politika eseményeit egyben, egy világban látja, nem különíti el egymástól, megkerülhetetlenek az olyan közismert és érzékeny élethelyzetek értelmezései, mint amilyen Paul de Man hírhedt kollaboráns múltja és antiszemita cikke Belgium német megszállása idején, illetve Martin Heidegger politikai szerepvállalása a hitleri Németországban. A baloldali marxista Jameson érvelése

egészen originális és meghökkentő ebben az esetben is, ugyanakkor némiképp elképesztő és elborzasztó is. Heidegger kapcsán a következő megoldásra jut: „Tudom, hogy félre fogják érteni, ha hozzáteszem, hogy él bennem némi titkos csodálat Heidegger iránt, amiért politikai elkötelezettséget kísérelt meg magára vállalni, illetve hogy magát a kísérletet erkölcsileg és esztétikailag többre becsülöm az apolitikus liberalizmusnál (feltéve, hogy eszméi nem valósulnak meg).” (266.) Feltehető a kérdés: vajon miért nem becsülhető ugyanígy az az apolitikus liberális magatartás, amely éppen a heideggeri életesemény e negatív példája következtében, kivédendő az efféle kínos eseteket, elfordul a politikai elkötelezettség minden formájától, az esztétika felé? Jameson erre valószínűleg azt válaszolná – mint arra az eddigiekből következtethetünk –, hogy nincs ilyen terület, a politikain kívül nincs hely, vagyis ez egyrészt önbecsapás, másrészt lehetetlen lenne, harmadrészt pedig az ilyen magatartás mindig a fennálló rendet erősíti, vagyis mélységesen reakciós. Jameson nem képes belátni az esztétika politikától való elválasztottságának sokrétű lehetőségeit, azt pusztán egydimenziósnak látja (ezért távolítja el a megvetőnek szánt liberalizmus fogalmával) – míg a politika és esztétika egységének vállalásában éppen ellenkezőleg: a lehetőségek sokrétűségét látja. Csak innét vagyok képes értelmezni a de Man-i sztori jamesoni magyarázatát, amely szerint de Man antiszemita cikke tulajdonképpen „inkább egy túlságosan is eszes fiatalember leleményes ellenállási kísérletének tűnik” (267.), iróniának, ironikus írásnak, amelynek iróniáját „katasztrófálisan félreértelmezték és félreértették” (267.). De vajon – ha visszajára fordítjuk a jamesoni gondolatmenetet – akkor a Jameson által apolitikusnak nevezett liberális magatartás miért csak és csupán behódolásként értelmezhető, a liberális apolitikus magatartástól miért vonjuk meg az iróniához való jogot és lehetőséget? Ki mondja meg, mikor és mi az irónia és az ironikus? Milyen végső instancia ad zöld utat az irónia felmentő(nek állított) gesztusainak?

Persze azt sem szabad elfelednünk, hogy a Heidegger és de Man kapcsán kialakított jamesoni véleményt azon támadások kontextusában is kell kezelni, amelyek az előbb említett negatív életesemények nyomán kétségbe vonták a heideggeri hermeneutikát és a de Man nevével is fémjelzett dekonstrukciót. De mindez valójában csak egy olyan gondolkodás számára jelenthet problémát, amely szétválaszthatatlanul szoros egységben képzelel el a politikai és esztétikai jelentést – így Jamesonnak saját elmélete alapjait kéne megkérdőjeleznie, ha nem adna felmentőlevelet mindkét teoretikusnak. Egy az esztétika és politika kapcsolatának diszkrepanciáját, törésvonalak melletti elválasztottságát valló elmélet nyomán viszont naivitás lenne egy egyszeri eltévelyedés vagy bűn nyomán egy egész életművet a szemétdombra juttatni – de ettől a gondolattól Jameson valószínűleg jobban irtózik, mint saját nyakatekert álláspontjától a két kérdésben.

Azért utalok ezekre a kérdésekre bővebben, mert úgy gondolom, írásomban leginkább azokkal a problémákkal kell foglalkoznom, amelyek érzésem szerint valóban újszerűek, sőt egyenesen érthetetlenek a magyar irodalomelmélet terében. Mert listát lehetne készíteni azokból a jamesoni felismerésekből, amelyek a posztmodern mint művészeti és irodalmi irányzat lényegét jelentik (Jameson nem tesz különbséget a posztmodernség társadalmi és a posztmodernizmus művészeti jelentései közt, hiszen ő egységben értelmezi azokat), de mindezek mára jórészt beépültek a magyar irodalomelmélet értelmezői nyelvbe. Az „esztétikai populizmus” (24.), a

„magas kultúra” és az „úgynevezett tömeg- vagy kommersz kultúra” közötti határok elmosódása (24.), az „új típusú laposság vagy mélységnélküliség felbukkanása” (31.), az „érzelem hanyatlása” (32.), a pastiche, a szimulákrum (38.), illetve az „intertextualitás” (40.), a „brikolázs” (100.), a „metaszövegek” (113.) emlegetése stb. mára a magyar értelmezői nyelv részévé váltak. Ezek mellett persze utalni lehetne Jameson mintaszerű, magas színvonalú interpretációira is – számomra a legizgalmasabb és legösszetettebb Frank Gehry kanadai-amerikai építész Santa Monica-i családi lakóházának értelmezése, Philip K. Dick *Kizökkent idő* című regényének interpretációja, illetve a de Man-i életmű tárgyalása.

A kérdés valójában az, hogy Fredric Jameson *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája* című könyve vajon képes-e hatni a kortárs magyar irodalomelméletre. Jelenleg, úgy gondolom, erre kevés az esély. Inkább egy távoli, meszsi, némiképp egzotikus műként fog funkcionálni, amely szükségszerűen jelen kell hogy legyen minden magára valamit adó irodalomtörténész és teoretikus asztalán, viszont a jamesoni modellt ebben a pillanatban kevésbé érzem követhetőnek. Hiszen gondoljunk csak bele: a posztmodern művészet kapcsán található jóval használhatóbb könyvek, politikai téren pedig mérőföldre állunk attól a Jamesontól, aki számára a liberalizmus néha kínosabbnak tűnik, mint a szélsőjobb politikai elkötelezettség (lásd a fentebbi idézeteket), vagy – hogy más irányból fogalmazzunk – akinél baloldal és liberalizmus között áthághatatlan akadályok emelkednek.

Mindazonáltal a mű magyar fordítója, Dudik Annamária Éva komoly, szép munkát végzett (egyetlen suta szerkezetet találtam: „ezt láthatjuk főhősének ideiglenes állatkertjének vagy átmeneti laboratóriumának példányaiban és tárgyaiban” [166.]). Továbbá néhány apró hibát a jegyzetelésben vettem észre: a szövegben kétszer található a 16-os szám lábjegyzetként – a 163. oldalon a 17-esnek kéne következnie, illetve a 171. oldalon Edward Bellamy regénye mellől hiányzik a 3-as szám, a *Jegyzetekben* szereplő 6. fejezet 3-as lábjegyzet.

Végül visszatérve Jameson monumentális művének magyar fordítására, pontosabban a hatás lehetőségeire: valószínűleg ez a kérdés szorosán összefügg azzal, hogy mikor lesz képes a magyar irodalomtudomány függetleníteni magát az 1945 és 1990 közötti korszak vulgármarxizmusától, s válik képessé egy modern, sőt posztmodern neomarxizmus irodalomelméleti hasznosítására. Mindez valószínűleg összefügg Lukács György szerepének és irodalomelméleti teljesítményének újragondolásával is – nem mellékesen jegyzem meg, hogy Jameson tizenöt oldalon foglalkozik Lukáccsal és műveivel. Valószínűleg sokat használna a magyar irodalomelmélet sokszínűségének, ha a Kulcsár Szabó Ernő-iskola recepcióesztétái, a pécsi és miskolci kultúrantropológusok, a szegedi dekonosok, a pesti és debreceni posztmodern feministák vagy a neostrukturális, posztkolonialisták, pszichoanalitikusok, zöld esztéták stb. mellett egy markáns posztmodern magyar neomarxista irányzat is az irodalmi hagyomány újraértelmezésének igényével jelenne meg a kortárs magyar irodalomtudományban. Sajnos ez az igény még a felsorolt irányzatok többségéből is hiányzik. Kíváncsian várhatjuk tehát, Fredric Jameson *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája* című munkájának magyar fordítása mit tesz vajon hozzá napjaink magyar irodalomelméletéhez és irodalomértelmezői gyakorlatához.